

Pietismen i Jylland.

F. Elle Jensen: *Pietismen i Jylland* (Teologiske Studier Nr. 5. Dansk teologisk Tidsskrift. II Afd.). Gad 1944.

»Studier over jydsk Menighedstilstande; særlig paa Landet omkring Midten af det 18. Aarhundrede« er den 182 Sider store Afhandlings Undertitel. Forfatteren, der tidligere har beskæftiget sig med den danske Pietismes Historie, giver til Indledning en Oversigt over, hvad der før er fremdraget. Ældre Arbejder har fortrinsvis karakteriseret Pietismens førende Skikkelser herhjemme og skildret dens Kamp mod andre Trosretninger, mens der kun er skrevet lidt om, hvorledes Befolkningen tog mod den pietistiske Lære. Men det er netop den folkelige Bevægelse, dens Opstaaen og videre Forløb hos mange Præster og hos Almuen, der i særlig Grad interesserer Elle Jensen. Grundigt og samvittighedsfuldt har han udnyttet de Kilder, der her stod til Raadighed. En Del spredte Bidrag, især fra Afhandlinger i Kirkehist. Samlinger og Amternes historiske Aarbøger, har kunnet indordnes i Helhedsbilledet, men det vigtigste Grundlag er utrykte Kilder. Biskoppernes Visitatsrelationer til Kirkekollegiet er Udgangspunktet (her svigter dog Viborg Stift i betænkelig Grad), de er ganske vist farvet af Bispens personlige Opfattelse, men giver mange orienterende Oplysninger. En ret værdifuld Kilde er endvidere Præsternes Embedsbreve, selv om en stor Del af Korrespondancen er gaaet tabt og dens Indhold overvejende er af rent embedsmæssig Karakter. Hertil kommer Bispens Kopibøger, Landemodernes Monita og Vitaprotokollerne for Aalborg og Ribe Stifter. Justitsprotokoller i Provstearkiverne oplyser kun lidt om religiøse Forhold, men Skifte- og Auktionsprotokollernes Bogfortegnelser kan give Vink om Præst eller Degns religiøse Indstilling.

Skildringen omfatter ikke Sønderjylland, og Elle Jensen mener at kunne fastslaa, at der ikke er nogen Forbindelse mellem den vestslesvigske Pietisme, der har sit Hjemsted i Egnen omkring Tønder, og Pietismen i Nørrejylland, hvor han belyser »Bevægelsens Topografi« Stift for Stift og indenfor Stiftsomraaderne fra Sogn til Sogn, for saa vidt der er mindste Spor af pietistisk Indflydelse at faa Øje paa. Saa godt som overalt, hvor Bevægelsen har nogen Udbredelse, synes den nøje knyttet til Præsternes Virksomhed. Et stort Antal menige Præster faar i denne Skildring en Plads ved Siden af mere fremtrædende gejstlige Skikkelser fra Pietismens Tid (Brødrene Hans Adolf og Broder Brorson, Biskop Hygom i Aarhus). Naturligvis giver Kilderne mere direkte Oplysning om Præsternes Indstilling, mens Menighederne navnlig

i Visitatsrelationerne væsentligt opfattes som en mer eller mindre modtagelig Jordbund for Præsternes Forkyndelse. Man faar et tydeligt Indtryk af mange pietistiske Præsters og Degnes Arbejde i Oplysningens Tjeneste, undertiden støttet af skoleinteresserede eller kirkeligt vakte Godsejere, i andre Tilfælde modarbejdet af mere ligegyldigt eller materialistisk indstillede Jorddrotter. Fanatikere var der ogsaa blandt Datidens jyske Gejstlighed, Bønderne klagede i nogle Tilfælde over separatistiske Præster eller udsatte dem for økonomisk Forfølgelse.

Svage Tilløb til pietistiske Lægmandsbevægelser forekommer navnlig paa Vestkysten og nordenfjords, samt paa Vejleegnen. Det er sandsynligt, at Kilderne kun ufuldstændigt afspejler, hvad der rørte sig hos Almuen. Efterretning om pietistisk Røre i Menigheden foreligger snarest, hvor en saadan Bevægelse førte til Konflikt med Sognepræsten. Hvor der herskede Forstaelse, eller Lægmandsbevægelsen i det mindste var taalt, faldt Lyset muligvis kun over den »legale« Bevægelse, der samlede sig om Præsten. Men Forf. ser antagelig med Rette en Hovedaarsag til Pietismens ringe Udbredelse i dens stærkt lovmæssige Forkyndelse. Til Skade for det aandelige Liv herhjemme var det Pietismens krævende »Du skal« mere end den beslægtede Herrnhutismes kaldende »Kom som du er«, der gjorde sig stærkest gældende. I den herrnhutiske Brødremenighed kunde jævne Folk holde Bevægelsen oppe, selv naar Ledelsen svigtede.

I mindre Afsnit behandles bl. a. den pietistiske Kirkelovgivning. Sabbatslæren viste sig vanskelig at gennemføre, mens man var heldigere i Kampen mod Julestuenes Letfærdighed. Konfirmationen trængte igennem i Kraft af, at den enevældige Konges urokkelige Vilje stod bag, men dens Krav fortolkedes yderst forskelligt. Langt naaede man heller ikke med Christian VI's Skolelove, og Indførelsen af Pontoppidans vidtløftige »Forklaring« gik ikke af uden Gnidninger. Bondebefolkningens Forhaandsuvilje mod det nye har givet Pietismen vanskelige Kaar, og dens Forkyndelse havde i Almindelighed svært ved at gøre sig fuldt forstaelig for de brede Lag. Allerede omkring 1760 synes Pietismen i Jylland at have tabt sin missionerende Kraft.

Det er uhyre vanskeligt at maale en aandelig Bevægelses Udbredelse og Betydning i en Tidsalder, hvor Menigmand kun ytrede sig saa lidt. Med Rette har Forf. i Skifteprotokollernes Bogfortegnelser søgt Heldepunkter for Formodninger om Præsternes Forhold til Pietismen. Det kan gøres, da det drejer sig om godt 100 Bind pr. Skifte. Men en tilsvarende Gennemgang af over 1000 Bondeskifter (mest fra Tiden 1765—85) har langtfra tilsvarende

Beviskraft. Kun hvert 5. Skifte indeholdt Bøger og i Reglen kun nogle faa. De fleste var af religiøst Indhold, men der fandtes næsten ingen pietistiske Ophbyggelsesbøger. Imidlertid er disse som Regel først naaet ud til Bønderne ved Auktioner, vel især over Præstebiblioteker, og dermed glider Skifternes Bevis for Menighedernes religiøse Indstilling i Virkeligheden Forf. af Hænde. At et Par pietistiske Præster efter hinanden i en længere Aarrække kan virke i et Sogn, uden at det giver sig tydeligt Udslag i Bonde-skifternes Bogbestand (væsentlig kun Bibler, Salme- og Bønne-bøger), bliver i det 18. Aarh. intet Bevis for, at Præsternes For-kyndelse var uden Indflydelse paa Almuens Religiositet. Maaske blev der ofte »levet mest, hvor mindst var skrevet«, men det er for-øvrigt ogsaa muligt, at adskillige Bøger gik i Arv udenom Skif-terne.

F. Skrubbeltrang.

Degnen.

Georg Hansen: Degnen. Studie i det 18. Aarhundredes Kultur-historie. Schultz 1944.

Som Optakt til en stort anlagt Plan udsender den unge Kul-turhistoriker Georg Hansen »Degnen«, der vil blive fulgt af andre folkeligt fortalte, men videnskabeligt underbyggede Skil-dringer af Hovedtyper i det 18. Aarhundredes danske Samfund. I en Efterskrift diskuterer Forf. historiske Metoder og tager Af-stand fra den Opfattelse, at den nyere Historieforskning skulde have set dybere i Fortiden end den ældre. Det centrale Spørgs-maal er utvivlsomt, om man kan anse den lidt fjernere Fortid for væsentlig mindre økonomisk bestemt end Nutiden, hvad G. H. synes at ville hævde i sin Iver for at tage Afstand fra »den mate-rialistiske Historieopfattelse« (dette ufuldstændige og derfor ofte misforstaaede Udtryk for en Anskuelsesretning, der bl. a. har Æren af at have startet haardt tiltrængte Fortidsstudier over økonomiske Aarsager, hvis Betydning alle erkender, saa snart det gælder *Nutidshistorien*).

Men denne Diskussion betyder kun lidt for selve Undersøgelsen og Fremstillingen. Georg Hansen har gjort grundige Arkivstudier, og han fortæller livligt og anskueligt om mange af sine Iagttagel-ser. En kvik Form udelukker ikke træffende Udtryk, men hvor Skildringen (som i Slutningsafsnittet) faar et næsten novellistisk Anstrøg, øjner man en Fare. Historisk Fremstilling maa ikke blive »folkelig« i Gaaseøjne. Nu og da er der forøvrigt lovlig mange Fremmedord. Men det er en indholdsrig Bog. Det er mu-